

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 10 | pp. 20-24 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

LOGISTIKA TIZIMLARIDA MOLİYAVIY OQIMLARNING IQTISODIY MAZMUNI VA SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

Rashidov Uchqun Ro'zimurod o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada logistika tizimlaridagi moliyaviy oqimlarning mazmuni, shakllanishi va moddiy hamda axborot oqimlari bilan bog'liqligi tahlil qilingan. Moliyaviy oqimlarni asosiy mezonlar bo'yicha tasniflash hamda logistika xarajatlarini baholashda aylanma kapital va moliyaviy risklarni hisobga olish taklif etilgan. Natijada moliyaviy oqim logistika jarayonlarini moliyaviy ta'minlovchi muhim iqtisodiy kategoriya sifatida asoslangan.

Kalit so'zlar: logistika, moliyaviy oqim, ta'minot zanjiri, moddiy oqim, axborot oqimi, aylanma kapital, logistika xarajatlari, Cash-to-Cash Cycle, moliyaviy samaradorlik, Supply Chain Finance.

Аннотация. В статье проанализированы содержание, особенности формирования финансовых потоков в логистических системах и их взаимосвязь с материальными и информационными потоками. Предложена классификация финансовых потоков по основным критериям, а также обоснована необходимость учета оборотного капитала и финансовых рисков при оценке логистических затрат. В результате финансовый поток обоснован как важная экономическая категория, обеспечивающая финансовое сопровождение логистических процессов.

Ключевые слова: логистика, финансовый поток, цепь поставок, материальный поток, информационный поток, оборотный капитал, логистические затраты, Cash-to-Cash Cycle, финансовая эффективность, Supply Chain Finance.

Abstract. The article analyzes the content and formation of financial flows in logistics systems and their relationship with material and information flows. A classification of financial flows based on key criteria is proposed, along with the need to consider working capital and financial risks when assessing logistics costs. As a result, financial flow is substantiated as an important economic category that provides financial support for logistics processes.

Keywords: logistics, financial flow, supply chain, material flow, information flow, working capital, logistics costs, Cash-to-Cash Cycle, financial efficiency, Supply Chain Finance.

Kirish. Jahon iqtisodiyotida ishlab chiqarish va taqsimot jarayonlarining murakkablashuvi, xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi kooperatsion aloqalarning kengayishi va tovarlar harakatining hududiy jihatdan uzoqlashishi logistika tizimlarining iqtisodiy ahamiyatini oshirmoqda. "Zamonaviy logistika faqat mahsulotlarni bir nuqtadan ikkinchi nuqtaga tashish bilan chegaralanmay, xarid, transport, omborlashtirish, zaxiralarni boshqarish, buyurtmalarni qayta ishlash, axborot almashinuvi va mijozlarga xizmat ko'rsatish kabi jarayonlarni yagona tizim doirasida muvofiqlashtirishni nazarda tutadi" [1].

Council of Supply Chain Management Professionals (CSCMP) yondashuviga ko'ra, "logistika ta'minot zanjiri boshqaruvining mahsulot, xizmat va tegishli axborotlarning kelib chiqish nuqtasidan iste'mol nuqtasigacha bo'lgan oldinga va teskari harakatini rejalashtirish, amalga oshirish va nazorat qilishga yo'naltirilgan qismidir" [1]. Mazkur yondashuv logistikaning moddiy va axborot oqimlarini muvofiqlashtirishdagi rolini ko'rsatadi. Biroq zamonaviy ta'minot zanjirlarida moddiy va axborot oqimlari bilan bir qatorda ularning harakatini moliyaviy jihatdan ta'minlovchi pul oqimlarini ham hisobga olish talab etiladi.

Logistika operatsiyalarining deyarli har bir bosqichi muayyan moliyaviy natijani yuzaga keltiradi. Xomashyoni xarid qilish yetkazib beruvchiga to'lovni, transport xizmatidan foydalanish tashuvchiga hisob-kitobni, omborlashtirish saqlash xarajatlarini, mahsulot realizatsiyasi esa pul tushumini shakllantiradi. Shuning uchun moddiy oqimlar harakati bilan moliyaviy oqimlar harakati o'rtasida bevosita funksional bog'liqlik mavjud.

Xorijlik iqtisodchi olim Ballou fikricha, "logistika boshqaruvida transport, zaxiralar, ombor, buyurtmalarni qayta ishlash, xarid va mijozlarga xizmat ko'rsatish kabi funksiyalarni o'zaro muvofiqlashtirish zarurligini" ta'kidlaydi [2]. Bu yondashuv logistika samaradorligini faqat alohida operatsiya xarajatlari bilan emas, balki butun tizimning umumiy iqtisodiy natijasi bilan baholash zarurligini anglatadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi logistika tizimlarida moliyaviy oqimlarning iqtisodiy mazmuni va shakllanish xususiyatlarini tizimli ravishda tahlil qilish hamda ularni boshqarishning nazariy yondashuvlarini takomillashtirishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-mantiqiy umumlantirish, tasniflash va funksional tahlil usullaridan foydalanildi. Nazariy asos sifatida logistika va ta'minot zanjiri boshqaruvi bo'yicha xorijiy ilmiy adabiyotlar, xususan, Mentzer va boshqalar [3], Pfohl va Gomm [4], Hofmann va Kotzab [5] hamda Lambert, Cooper va Pagh [6] tadqiqotlaridan foydalanildi.

Chet ellik soha mutaxassislari Mentzer va hammualliflar "ta'minot zanjiri boshqaruvini tashkilotlar va funksiyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liq jarayonlarni muvofiqlashtirishga asoslangan tizim sifatida ko'rib chiqadi" [3]. Ushbu yondashuv moliyaviy oqimlarni ham alohida korxona emas, balki ta'minot zanjirining umumiy jarayonlari bilan bog'liq holda o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasida moliyaviy oqimlarning shakllanishi quyidagi mantiqiy ketma-ketlik asosida ko'rib chiqildi: xarid → logistika operatsiyasi → zaxira → realizatsiya → pul tushumi → qayta moliyalashtirish. Bunda moliyaviy oqimlarning miqdori bilan bir qatorda ularning vaqti, kapitalning band bo'lish muddati va moliyaviy risklar ham hisobga olindi.

Logistika tizimining umumiy tarkibini moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarning o'zaro bog'langan majmui sifatida quyidagicha ifodalash mumkin:

$$LS = f(M, I, F, O, R, S), \quad (1)$$

bu yerda: LS - logistika tizimi; M - moddiy oqimlar; I - axborot oqimlari; F - moliyaviy oqimlar; O - logistika operatsiyalari; R - logistika resurslari; S - xizmat ko'rsatish natijalari f - mazkur elementlarning o'zaro funksional bog'liqligini bildiradi.

Mazkur model logistika tizimining iqtisodiy natijasi birgina moddiy oqim tezligiga emas, balki ushbu oqimni moliyaviy va axborot jihatdan ta'minlash darajasiga ham bog'liqligini ifodalaydi.

Natijalar. Tadqiqot natijasida logistika moliyaviy oqimining iqtisodiy mazmuni aniqlashtirildi. Mualliflik yondashuviga ko'ra, *“logistika moliyaviy oqimi - moddiy va axborot oqimlarining shakllanishi, harakatlanishi va yakuniy iste'molchiga yetkazilishi bilan bog'liq holda logistika tizimi ishtirokchilari o'rtasida muayyan vaqt davomida yuzaga keladigan pul mablag'lari kirimi, chiqimi, qayta taqsimlanishi va vaqtincha band bo'lishining iqtisodiy jihatdan muvofiqlashtirilgan harakatidir”*.

Mazkur ta'rifning asosiy jihati shundaki, moliyaviy oqim faqat pul tushumi yoki to'lovlar yig'indisi sifatida emas, balki moddiy oqimlar harakati bilan uzviy bog'langan iqtisodiy jarayon sifatida talqin qilinadi.

Logistika moliyaviy oqimlarini bir necha mezonlar asosida tasniflash mumkin. Yo'nalishiga ko'ra ular kiruvchi, chiquvchi, ichki va tashqi oqimlarga bo'linadi. Funktsional jihatdan xarid, transport, ombor, zaxira, buyurtma va taqsimot bilan bog'liq moliyaviy oqimlar ajratiladi. Vaqt bo'yicha qisqa, o'rta va uzoq muddatli oqimlar mavjud. Moliyalashtirish manbasiga ko'ra esa o'z mablag'lari, qarz mablag'lari, tijorat krediti va boshqa moliyalashtirish instrumentlari hisobiga shakllanadigan oqimlarni ajratish mumkin.

Logistika moliyaviy oqimlarining muhim xususiyatlaridan biri ularning vaqt omiliga bog'liqligidir. Mahsulot yetkazib berilishi bilan uning uchun to'lov amalga oshirilishi bir vaqtda sodir bo'lmasligi mumkin. Natijada korxona aylanma kapitalining muayyan qismi zaxiralar va debitorlik qarzlarida vaqtincha band bo'ladi.

Ta'minot zanjiridagi ushbu holatni baholashda Cash-to-Cash Cycle ko'rsatkichi muhim ahamiyatga ega:

$$CCC = DIO + DSO - DPO, \quad (2)$$

Pul mablag'larini aylantirish sikli = Zaxiralar aylanish muddati + Debitorlik qarzlari muddati - Kreditorlik qarzlari muddati.

bu yerda: CCC (*Cash Conversion Cycle*) - pul mablag'larini aylantirish sikli, kunlarda, DIO - zaxiralarning o'rtacha saqlanish muddati, DSO - debitorlik qarzlari undirish muddati, DPO - kreditorlik qarzlari to'lash muddati.

Masalan: *DIO = 40 kun, DSO = 30 kun, DPO = 25 kun* bo'lsa: $CCC = 40 + 30 - 25 = 45$ *kun*. Demak, korxonaning mablag'lari o'rtacha **45 kun** davomida operatsion-logistika jarayonida band bo'ladi.

Chet ellik soha mutaxassislari Hofmann va Kotzab “ta'minot zanjiriga yo'naltirilgan aylanma kapitalni boshqarishda aynan ushbu ko'rsatkichning ahamiyatini ta'kidlab, aylanma kapitalni faqat alohida korxona emas, balki butun ta'minot zanjiri manfaatlari asosida boshqarish zarur”ligini asoslaydi [5].

Tadqiqot natijalari logistika xarajatlarini an'anaviy operatsion xarajatlar bilan cheklab baholash yetarli emasligini ko'rsatdi. Transport, ombor, zaxira va buyurtmalarni qayta ishlash xarajatlariga qo'shimcha ravishda kapitalning logistika jarayonida band bo'lish qiymati va moliyaviy risklarning kutilayotgan qiymatini ham hisobga olish maqsadga muvofiq.

Shu asosda kengaytirilgan logistika xarajatlarini quyidagicha ifodalash mumkin:

$$LC^* = LC + Cc + Cr, \quad (3)$$

bu yerda: LC^* - kengaytirilgan logistika xarajatlari; LC - operatsion logistika xarajatlari; Cc - kapitalning band bo'lish yoki jalb qilish qiymati; Cr - logistika risklarining kutilayotgan iqtisodiy qiymati.

Xorijlik iqtisodchi olimlar Pfohl va Gomm "ta'minot zanjirlarida moliyaviy oqimlarni optimallashtirishda kapital qiymatini hisobga olish zarurligini ko'rsatib, Supply Chain Finance konsepsiyasining rivojlanishiga muhim nazariy hissa qo'shgan" [4].

Muhokama. Olingan natijalar logistika tizimining moliyaviy samaradorligini faqat foyda, daromad yoki operatsion xarajatlar orqali baholashning cheklanganligini ko'rsatadi. Moliyaviy oqimlarning samaradorligi mablag'larning qachon sarflanishi, qancha muddat band bo'lishi va qachon qaytarilishi bilan ham belgilanadi.

Masalan, yetkazib beruvchilardan birining mahsulot narxi nisbatan past bo'lsa-da, 100 foiz oldindan to'lovni talab qilishi mumkin. Boshqa yetkazib beruvchi esa biroz yuqori narxni taklif qilgan holda 60 kunlik kechiktirilgan to'lov imkoniyatini berishi mumkin. Faqat mahsulot narxini taqqoslash birinchi variantni afzal ko'rsatishi mumkin. Biroq kapitalning vaqt qiymati hisobga olinganda ikkinchi variant korxona uchun iqtisodiy jihatdan samaraliroq bo'lishi ehtimoli mavjud.

Demak, logistika qarorlarini baholashda "qancha xarajat qilindi?" degan savol bilan cheklanmasdan, "mablag' qachon sarflandi?", "qancha vaqt band bo'ldi?" va "ushbu mablag' qanday iqtisodiy natija yaratdi?" kabi savollarga ham javob berish talab etiladi.

"Ta'minot zanjiri darajasida esa mazkur masala yanada murakkablashadi. Bir ishtirokchining moliyaviy holatini yaxshilash boshqa ishtirokchining moliyaviy yuklamasini oshirishi mumkin. Masalan, yirik xaridor to'lov muddatini uzaytirish orqali o'z likvidligini yaxshilashi mumkin, biroq yetkazib beruvchi qo'shimcha aylanma kapitalga ehtiyoj sezadi. Shu sababli moliyaviy oqimlarni boshqarishda individual emas, balki zanjir bo'yicha umumiy samaradorlik tamoyili muhim ahamiyat kasb etadi" [5].

Chet ellik soha mutaxassislari Lambert, Cooper va Pagh "ta'minot zanjiri boshqaruvida tashkilotlararo va funksional integratsiyaning muhimligini" ta'kidlaydi [6]. Ushbu konsepsiya moliyaviy oqimlarni boshqarishga ham tatbiq etilishi mumkin. Ya'ni xarid, logistika, moliya, marketing va sotuv bo'linmalarining qarorlari o'zaro muvofiqlashtirilishi lozim.

Raqamlashtirish ushbu integratsiyani kuchaytirish uchun qo'shimcha imkoniyat yaratadi. ERP, WMS va TMS kabi axborot tizimlarining o'zaro integratsiyasi natijasida logistika operatsiyasi bilan bog'liq moliyaviy ta'sirni tezkor aniqlash, pul oqimlarini prognozlash va aylanma kapitalga bo'lgan ehtiyojni oldindan baholash imkoniyati kengayadi.

Shu asosda logistika moliyaviy oqimlarini boshqarish samaradorligini quyidagi konseptual model orqali ifodalash mumkin:

$$LFO = f(M, I, F, C, WC, R, T),$$

bu yerda: LFO - logistika moliyaviy oqimlarini boshqarish samaradorligi; M - moddiy oqimlar; I - axborot oqimlari; F - moliyaviy oqimlar; C - logistika xarajatlari; WC - aylanma kapital; R - risklar; T - vaqt omili.

Mazkur model logistika tizimining moliyaviy samaradorligi alohida bitta ko'rsatkich emas, balki moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarning xarajat, vaqt, kapital va risk omillari bilan o'zaro ta'siri natijasida shakllanishini ko'rsatadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida logistika tizimlarida moliyaviy oqimlar moddiy va axborot oqimlarini moliyaviy jihatdan ta'minlovchi hamda logistika operatsiyalarining yakuniy iqtisodiy natijasini shakllantiruvchi muhim tarkibiy element ekanligi aniqlandi.

Birinchidan, logistika tizimini moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarning o'zaro bog'langan iqtisodiy tizimi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, logistika moliyaviy oqimi tushunchasi pul mablag'larining oddiy kirimi va chiqimidan kengroq bo'lib, mablag'larning vaqtincha band bo'lishi, qayta taqsimlanishi, aylanma kapitalga ta'siri va moliyaviy risklar bilan bog'liq jarayonlarni ham qamrab oladi.

Uchinchidan, moliyaviy oqimlarni yo'nalishi, logistika funksiyasi, vaqt, barqarorlik, moliyalashtirish manbasi va hududiy belgilar asosida tasniflash ularni samarali boshqarish uchun metodik asos yaratadi.

To'rtinchidan, logistika xarajatlarini baholashda transport, ombor, zaxira va buyurtmalarni qayta ishlash xarajatlari bilan bir qatorda kapitalning band bo'lish qiymati va moliyaviy risklarning kutilayotgan iqtisodiy qiymatini hisobga olish zarur.

Beshinchidan, logistika tizimining moliyaviy samaradorligini oshirishda Cash-to-Cash Cycle ko'rsatkichini qisqartirish, debitorlik qarzlarni boshqarish, zaxiralar aylanishini tezlashtirish va kreditorlik qarzlardan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, logistika tizimlarida moliyaviy oqimlarni boshqarishning asosiy maqsadi xarajatlarni mexanik ravishda kamaytirish emas, balki minimal moliyaviy resurslar yordamida talab etilgan logistika xizmat darajasini ta'minlash, aylanma kapitalning aylanish tezligini oshirish va butun ta'minot zanjiri bo'yicha iqtisodiy qiymatni maksimal darajaga yetkazishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Council of Supply Chain Management Professionals (CSCMP). Logistics Management Definition and Supply Chain Management Terminology. CSCMP.
2. Ballou, R.H. Business Logistics/Supply Chain Management: Planning, Organizing, and Controlling the Supply Chain. 5th ed. Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice Hall, 2004. 789 p.
3. Mentzer, J.T., DeWitt, W., Keebler, J.S., Min, S., Nix, N.W., Smith, C.D., Zacharia, Z.G. Defining Supply Chain Management. *Journal of Business Logistics*. 2001. Vol. 22, No. 2. P. 1–25. DOI: 10.1002/j.2158-1592.2001.tb00001.x.
4. Pfohl, H.-C., Gomm, M. Supply Chain Finance: Optimizing Financial Flows in Supply Chains. *Logistics Research*. 2009. Vol. 1. P. 149–161. DOI: 10.1007/s12159-009-0020-y.
5. Hofmann, E., Kotzab, H. A Supply Chain-Oriented Approach of Working Capital Management. *Journal of Business Logistics*. 2010. Vol. 31, No. 2. P. 305–330. DOI: 10.1002/j.2158-1592.2010.tb00154.x.
6. Lambert, D.M., Cooper, M.C., Pagh, J.D. Supply Chain Management: Implementation Issues and Research Opportunities. *The International Journal of Logistics Management*. 1998. Vol. 9, No. 2. P. 1–20. DOI: 10.1108/09574099810805807.

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

